

УДК 339.172(062)(477), „18”

DOI 10.12958/2227-2844-2019-5(328)-4-13

О. А. Алтухов – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: alex.an.altukhov@gmail.com

ORSID <https://orcid.org/0000-0001-7592-9488>

СТАТУТНІ ДОКУМЕНТИ ПРОВІДНИХ БІРЖОВИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Останнім часом все більше українських дослідників звертають увагу на проблеми економічної історії України. Зокрема, у центрі уваги науковців опинився господарча еволюція економічного устрою у другій половині ХІХ ст., в умовах розвитку капіталістичних відносин, започаткованих „Великими реформами” імператора Олександра ІІ. У той же час, залишається значна кількість наукових прогалин, у тому числі потребують детального наукового осмислення джерельні матеріали тієї епохи.

Важливим джерелом, яке дозволяє розкрити окремі аспекти економічного розвитку Наддніпрянщини у другій половині ХІХ ст. є біржові Статути, у яких визначаються головні умови функціонування цих фінансових інституцій. Зокрема, особливості діяльності бірж можна дослідити спираючись на офіційне видання „Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный” (Статути торговый, 1873) та „Продолжение свода законов Российской империи изданного с 1 января 1864 по 31 Декабря 1867 года” (Продолжение свода, 1868), у якому, серед всього іншого зібрані Статути біржових установ Російської імперії, які діяли на час публікації зібрання, тобто у другій половині ХІХ ст. Серед них – Одеська та Київська біржи, аналіз статутних документів яких буде зроблений у цій статті.

Починаючи з середини ХІХ ст. Статут Одеської біржи, серед всього іншого встановлював внутрішній розпорядок діяльності організації, визначав функції та повноваження місцевого біржового комітету, який був керівним органом організації.

Розглянемо спочатку статті Статуту, які регламентували внутрішній розпорядок та організовували діяльність Одеської біржі. У документі наголошується, що „курсові дні в Одесі проводяться щотижня, два рази: по понеділкам та п’ятницям, тобто у дні відправлення екстра-пошти, з 12 до 2 годин пообіді”. Єдиною причиною, перенесення курсових днів Одеської біржи, згідно з її Статутом, було перенесення днів відходу експрес-пошти. У такому випадку керівний орган закладу –

Біржовий комітет мав звернутися до місцевої влади із проханням про публікацію змін у розкладі роботи у офіційному виданні „Одеський Вісник”. Інформація про зміну курсових днів відправлялася також у департамент зовнішньої торгівлі Російської імперії.

Наступні статті Статуту регламентували правила участі у торгах на Одеській біржі. Зокрема, наголошувалося, що „особи усіх чинів, які відвідують Одеську біржу самі, або які діють через уповноважених мають щорічно вносити до біржового комітету для підтримання біржової будівлі або інших потреб, чотирнадцять рублів сріблом” (Устави торговый, 1873: 326). Від цієї виплати були звільнені мешканці міста та іноземні консули, які не займалися торгівлею та усі відвідувачі закладу, які приходили сюди із цікавості.

Оскільки біржовий рік у Одесі починався 1 березня кожного року, то усі охочі відвідувати засідання мали письмово попередити про це Біржовий комітет.

Значна частина статей Статуту присвячена висвітленню функцій, прав та обов’язків Біржового комітету. Згідно з документом, цей орган мав здійснювати догляд за „благочинием” біржових зборів, виступати посередником під час виникнення суперечок у торгових справах, здійснювати нагляд за біржовим будинком а також забезпечувати „правильну та законну торгівлю на Одеській біржі” (Устави торговый, 1873: 327). Також саме комітет мав проводити відбір та обирати на посаду надійних біржових та „корабельних” маклерів.

Окрім того комітет вступав у відносини з представниками влади зокрема і з Новоросійським та Бессарабським генерал-губернатором (Устави торговый, 1873: 328). У Статуті регламентувався порядок подання різних документів до державних установ Зокрема, донесення до департаменту зовнішньої торгівлі, військового губернатора, Одеського комерційного суду підписувалися двома членами комітету. Різні письмові документи на ім’я Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора підписувалися усіма членами Біржового комітету (Устави торговый, 1873: 328). Для документів які подавалися у різні міські установи достаньо було одного підпису. Для ведення документообігу, комітет мав печатку із зображенням державного гербу та надписом „печать Одесскаго биржеваго комитета” (Устави торговый, 1873: 328).

Біржовий комітет складався з трьох членів які обиралися виключно місцевими купцями першої гільдії які займалися біржовими справами. Один з трьох членів комітету обирався його головою. Склад керівного органу обирався строком на три роки. Якщо голова зосереджувався у діяльності на веденні біржової документації та концелярії, то його помічники брали на себе функцію скарбників, здійснювали господарські завдання а також виступали заступниками голови у випадку його відсутності. У разі необхідності комітет

санкціонувава обрання двох-трьох заступників для виконання різних доручень з числа постійно діючих на біржі маклерів.

У випадку незгоди із рішеннями Біржового комітету незадоволений мав право підготувати скаргу у відділення Комерційної ради і навіть на ім'я Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора.

У свою чергу комерсанти – члени біржі мали право пропонувати власні пропозиції стосовно внутрішнього устрою, біржових зборів, способу укладення угод та вносити їх на розгляд Біржового комітету. У випадках особливої важливості біржове купецтво мало право вимагати від Біржового комітету підготувати подання на ім'я міністра фінансів із попереднім розглядом генерал-губернатором.

Найвищим правопорушенням, як вказувалось у Статуті, було „незаконне маклерство яке наносить шкоду торгівлі та підриває дохід біржових маклерів” На Біржовий комітет було покладено функцію запобігання цьому виду зловживання. У випадку виявлення таких дій комітет мав доповісти про них у комерційний суд. Якщо провина доводилася, то першого разу винуватець мав заплатити штраф. У випадку повторного зловживання, нечистий на руку маклер виганявся з біржі. Якщо ж він таки наважувався знову з'явитися у закладі, то підлягав арешту строком від трьох до семи днів та виплачував великий штраф у розмірі 300 – 600 рублів сріблом (Устави торговый, 1873: 328).

Підлягав покаранню і комерсант, який користовався у торгівельних справах послугами незаконного маклера Він також був зобов'язаний сплатити штраф на користь „пристарілих біржових маклерів”.

Інша провідна біржова установа України другої половини ХІХ ст. – Київська – діяла відповідно до власного Статуту, затвердженого у листопаді 1865 р.

У документі відзначалося, що „Київська біржа представляє собою місце для зібрань задля взаємних відносин та угод за усіма оборотам торгівлі та промисловості та задля отримання необхідних для цього свідчень” (Продолжение свода, 1868, Т. ХІ, ч. П, Уст. Торг., с. 88). Установа була відкрита для відвідувань кожного дня, окрім вихідних та святкових днів: Різдва, 1 січня, Хрещення, Благовіщення, Великої п'ятниці, Пасхи та Св. П'ятидесятниці. В Статуті відзначалося, що „призначення часу відкриття та закриття біржових зборів, а також курсових днів, залежить від біржової громади, але у випадку внесення будь-яких змін з цього приводу, вони мають бути завчасно опубліковані у місцевих губернських відомостях та виставлена відповідна об'ява на біржі” (Продолжение свода, 1868, Т. ХІ, ч. П, Уст. Торг., с. 88).

У статті 3 Статуту регулювалися правила відвідування Київської біржи. Зокрема, відзначалося, що „відвідувати Київську біржу та здійснювати в ній комерційні справи мають право особи усіх станів, як

російські піддані, так і іноземці у межах торгових прав, які належать їм за законом”. Постійні клієнти біржі, які вели там торгівельні операції мали обов’язок вносити у біржовий комітет певну суму грошей на утримання біржової будівлі, яку встановлювало біржове товариство. Від виплат на користь установи звільнялися ті відвідувачі, які працювали там „не задля власних справ, а за обов’язком або за друченням хозяїв, які самі за себе вже заплатили” (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 88).

В Статуті зазначалося, що біржовий рік у Києві починався з 1 березня. Саме тому, хто мав бажання працювати в установі, мали протягом січня та лютого звернутися із письмовим проханням до Біржового комітету та внести певну суму грошей на утримання організації. Після затвердження кандидатур, їм виписувалися іменні білети, які надавали право відвідувати біржові засідання.

Також у документі встановлювався порядок роботи іноземних громадян, які „приїхали до Києва після закінчення означеного строку та які не внесли на утримання біржі внеску через своїх комісіонерів”. Згідно із Статутними правилами, вони могли заявити про себе Біржовому комітету у будь-який час, після оплати біржового внеску. „Ця заява має бути подана перед початком будь-яких комерційних оборотів на біржі” (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 88).

На відміну від Одеської, вхід на Київську біржу для людей, які не мали наміру постійно працювати там і прийшли із цікавості, також був платний. Вони були зобов’язані внести певну суму та отримати одноразовий білет.

Згідно із Статутом, біржове товариство міста Києва складалося як з місцевих, так і немісцевих комерсантів першої та другої гільдій, які мали бажання бути його членами. Такі бажаючі мали внести, окрім встановленого біржового внеску, добровільний внесок на утримання установи, сума якого встановлювалася кожного року. Члени біржі обиралися за підпискою Міської Думи, яка залишалася відкритою до моменту виборів членів та колови Біржового комітету. Ті хто не встиг зареєструватися у підписці та мали бажання бути членами київського біржового товариства мали скласти заяву про це на ім’я голови Біржового комітету.

Задля обговорення справ, пов’язаних із утриманням біржи, біржове товариство проводило спеціальні зібрання, на які запрошувалися усі його члени, які у той час знаходилися у Києві. Головував на таких заходах голова Біржового комітету (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 88). Подібне зібрання організовувалося і для обрання членів Біржового комітету. Головував на ньому Міський голова Києва.

Чергові зібрання біржового товариства, згідно з Статутом, проводилися два рази на рік: у січні (під час укладення контрактів) та у березні, на початку біржового року. Під час першого засідання

розглядалися питання, пов'язані із фінансами та проводилося обрання членів Біржового комітету. На другому засіданні заслуховувався звіт членів керівництва закладу про „зроблені на користь торгівлі розпорядження” та про стан торгівлі у попередньому році. Надзвичайні збори проводилися у разі необхідності.

Питання на зібраннях біржового товариства вирішувалися за допомогою прямого голосування, більшістю голосів. Виключенням були тільки питання, пов'язані із визначенням суми біржового внеску, або із витрачанням коштів товариства. У цьому випадку рішення приймалося тільки двома третинами членів товариства.

Згідно із Статутом, Київське біржове товариство було головним керуючим органом установи, рішення якого були обов'язковими для виконання Біржовим комітетом. Воно мало повноваження визначати регламент зборів, встановлювати правила укладання біржових угод.

У свою чергу, функція Біржовий комітету полягала у завідування біржовими справами та господарчою частиною. Цей орган складався з голови та трьох членів, які обиралися з представників Київського біржового товариства. Також до складу комітету входив „гоф-маклер”. Усі вони обиралися на три роки, протягом яких не мали права обіймати посади у міських органах влади. Право відмови від обрання у керуючий орган мали тільки ті члени Київського біржового товариства, які вже мали посади на державній службі, або ті, хто не мав постійного представництва у місті. Члени Біржового комітета називалися „біржовими старшинами”. Їхні функції розподілялися між ними за взаємною згодою. Згідно із статтею 13 Статуту, вони не могли бути представниками однієї фірми (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 90).

Біржовий комітет мав право обирати двох або трьох маклерів для виконання різних доручень. Зі згоди біржового товариства, голова також винаймав у разі необхідності архітектора за спостереженням за біржовою будівлею, виконання необхідного ремонту; а також певну кількість службовців для ведення діловодства та листування.

Засідання Біржового комітету проводилися не менше одного разу на тиждень. У надзвичайних випадках такі заходи проводилися у час, визначений головою. У випадку відсутності голови комітету, його місце займав заступник, обраний біржовим товариством з кола членів.

Однією з головних функцій голів було підтримання відносин із „місцями та особами, сприяння яких є необхідним у справах, пов'язаних із біржею та які потребують втручання керівництва. Комітет безпосередньо контактував із керівником Київської губернії, а у разі великої необхідності мав право звертатися до адміністрації Київського, Подольського та Волинського генерал-губернаторства. У останньому випадку голова комітету був зобов'язаний подати керівнику губернії копію документу, який надсилався на розгляд генерал-губернатора.

Звернення комітету до міністерства фінансів імперії мали бути завізовані очільником Київської губернії.

В Статуті також наголошувалося, що завідування Київською біржею міністерством фінансів здійснювалося Департаментом торгівлі та мануфактур (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 90).

Члени комітету були зобов'язані вести спеціальні журнали, у яких фіксувалися їхні розпорядження стосовно поточних справ, а також подання у різні державницькі інстанції.

Рішення на зісіданнях Біржового комітету приймалися більшістю голосів. У випадку коли за рішення голосувало рівне число членів, тоді його прийняття залежало від того, який бік прийняв голова або його заступник.

Комітет мав печатку із гербом Києва та надписом: „Печать Киевскаго Биржеваго Комитета” (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 91).

В Статуті визначалися головні обов'язки Біржового комітету, серед яких були наступні:

1. сприяння укладенням біржових угод;
2. ведення господарських біржових справ;
3. спостереження за вчасним та постійним надходженням доходів на утримання біржи;
4. ведення книги доходів та витрат (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 91).

Окрім того, на Біржовий комітет накладалася функція спостереження за веденням торгівлі у межах торгівельних прав, які належать кожній особі за законом. Також орган мав запобігати „протизаконному маклерству, яке вело до шкоди та підриву комерції”. Для цього заводилися особливі книги, до яких вносилися інформація про осіб, які входили до складу біржового товариства: ім'я, прізвище, фірми, які вони представляли, місце життя та звання.

Наступні статті Статуту визначали права та обов'язки гоф-маклера – на посаду якого призначався член біржового товариства за поданням комітету та з дозволу міністра фінансів. Порядок їхнього призначення, звільнення, права та обов'язки визначалися особливою інструкцією, правила якої встановлювалися відповідно до правил Санкт-Петербурзької біржі. Цей документ затверджувався міністром фінансів та мав бути узгоджений із київським губернатором.

Що ж стосується комерсантів, які працювали на біржі, то вони, згідно із Статутом, мали наступні права та обов'язки:

1. виконання усіх розпоряджень біржових старшин, які доводилися у формі об'яв, розміщених у біржовій залі;
2. у разі виникнення непорозумінь члени біржі мали право звернутися із скаргою до Біржового комітету, або до одного з його членів;

3. у випадку незадоволення рішенням Біржового комітету, учасники торгів мали право звернутися із скаргою до очільника губернії (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 91).

Біржові правила фінансової установи Києва встановлювали систему покарань, для осіб, які займалися спекуляціями та зловживаннями. Зокрема, у Статуті відзначалося, що „якщо хтось з відвідувачів біржі буде спійманий під час розповсюдження брехливої інформації, шкідливої для торгівлі, то ця провина каратиметься відповідно до „Уложенія о Наказаніяхъ, изд. 1866 г.” (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 91).

На того, хто був помічений у незаконному маклерстві, яке завдавало шкоди торгівлі та вело до зниження доходів інших біржових маклерів, накладався штраф, половина з якого призначалася тому, хто доповів про зловживання. Інша ж половина йшла на допомогу пристарілим, неспроможним до справи біржовим маклерам. Якщо винуватець продовжував займатися зловживаннями та був спійманий вдруге, то його більше не допускали на біржу. Якщо ж вигнанець з'являвся на біржове зібрання всупереч забороні, то він підлягав арешту, строком від трьох до семи днів та змушений був платити штраф, сума якого складала від 300 до 600 рублів сріблом. Штраф накладався і на комерсанта, який користовався для укладення торгівельних угод послугами незаконного маклера. Отримані таким шляхом гроші йшли на допомогу пристарілим маклерам.

Статут Київської біржі також встановлював джерела доходів закладу, який складався із внесків за відвідування та дивідендів від капіталів та власності, які належали біржовому товариству. Надзвичайні витрати, які виникали у процесі діяльності установи оплачувалися тільки за згоди біржового товариства, яке здійснювало загальний контроль над фінансовою діяльністю Біржового комітету. Кожного року комітет робив фінансовий звіт, який публікувався у місцевих губернських відомостях (Продолжение свода, 1868, Т. XI, ч. II, Уст. Торг., с. 91).

Отже, Статути Одеської та Київської бірж, затвердженні у другій половині XIX ст., дозволяють висвітлити питання, пов'язані із організацією діяльності цих фінансових інституцій, розглянути їхню організаційну структуру та правила, показати функції та повноваження керівних органів. Аналіз діяльності цих установ та її результати здійснюватиметься у наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Продолжение свода законов Российской империи изданного с 1 января 1864 по 31 Декабря 1867 года. Часть III. Статьи к X, XII, XII, XII, XIV и XV томам свода. СПб. : Типография второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1868. 1146 с. **2. Уставы** торговый,

фабричной и заводской промышленности и ремесленный. СПб. : Типография Ретгера и Шнейдера, 1873. 917 с.

References

1. Continuation of the Code, 1868 – Prodolzhenie svoda zakonov Rossijskoj imperii izdannogo s 1 janvarja 1864 po 31 Dekabrja 1867 goda. Chast' III. Stat'i k X, XI, XII, XIII, XIV i XV tomam svoda. SPb.: Tipografija vtorogo otdelenija sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1868. 1146 s. [Continuation of the Code of laws of the Russian empire published since January 1, 1864 till December 31, 1867 year. Chapter III. Articles to X, XI, XII, XIII, XIV and XV volumes of the code]. St. Petersburg : Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Office, 1868. 1146 p. [in Russian]. **2. Statutes**, 1873 – Ustavy torgovyj, fabrichnoj i zavodskoj promyshlennosti i remeslennyj. SPb.: Tipografija Retgera i Shnejdera, 1873. – 917 s. [Statutes of trade, factory, plant and manufacture industries]. St. Petersburg : Rutger and Schneider Printing House, 1873. 917 p. [in Russian].

Алтухов О. А. Статутні документи провідних біржових установ України другої половини XIX ст. та їх значення у процесі вивчення економічного розвитку Наддніпрянщини.

У статті розглядаються окремі аспекти розвитку біржової справи в Україні у другій половині XIX століття. Актуальність теми статті обумовлена тим, що останнім часом все більше українських дослідників звертають увагу на проблеми економічної історії України. Зокрема, у центрі уваги науковців опинився господарча еволюція економічного устрою у другій половині XIX ст., в умовах розвитку капіталістичних відносин, започаткованих „Великими реформами” імператора Олександра II. У той же час, залишається значна кількість наукових прогалин, у тому числі потребують детального наукового осмислення джерельні матеріали тієї епохи.

Зокрема, особливості діяльності бірж у період, який вичається, автор досліджує спираючись на офіційне видання „Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный” (Статуты торговый, 1873) та „Продолжение свода законов Российской империи изданного с 1 января 1864 по 31 Декабря 1867 года”

Наголос робиться на аналізі діяльності двох ключових біржових організацій цього періоду: Одеської та Київської бірж, на яких велися торговельні операції, пов'язані з ключовими галузями українського господарства епохи: цукрової та зернової. В якості головних джерел були використані Статуту Одеської та Київської бірж, затверджені в 60-х рр. XIX століття. Ці матеріали дозволили висвітлити питання, пов'язані з організацією діяльності біржових інституцій, розглянути їх структурну

організацію і правила ведення комерційної діяльності, показати функції та повноваження керівних органів, зокрема Біржових комітетів і Біржових товариств.

Ключові слова: біржа, Статут, Одеська біржа, Київська біржа, джерело, Біржовий комітет, Біржова суспільство.

Алтухов А. А. Уставные документы ведущих биржевых учреждений Украины второй половины XIX в. и их значение в процессе изучения экономического развития Надднепрянщины.

В статье рассматриваются отдельные аспекты развития биржевого дела в Украине во второй половине XIX в. Актуальность темы статьи обусловлена тем, что в последнее время все больше украинских исследователей обращают внимание на проблемы экономической истории Украины. В частности, в центре внимания ученых оказался хозяйственная эволюция экономического устройства края во второй половине XIX в., в условиях развития капиталистических отношений, толчек которым дали „Великие реформы” императора Александра II. В то же время, остается значительное количество научных пробелов в исследовании данной темы, в том числе, требуют детального научного осмысления источниковые материалы той эпохи.

В частности, особенности деятельности бирж в изучаемый период, автор рассматривает, опираясь на официальные издания „Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный” („Статут торговый”, 1873) и „Продолжение свода законов Российской империи изданному с 1 января 1864 по 31 декабря 1867 года”.

Упор делается на анализе деятельности двух ключевых биржевых организаций этого периода: Одесской и Киевской бирж, на которых велись торговые операции, связанные с ключевыми отраслями украинской хозяйства эпохи: сахарной и зерновой. В качестве главных источников были использованы Уставы Одесской и Киевской бирж, утвержденные в 60-х гг. XIX века. Эти материалы позволили осветить вопросы, связанные с организацией деятельности биржевых институтов, рассмотреть их структурную организацию и правила ведения коммерческой деятельности, показать функции и полномочия руководящих органов, в частности Биржевых комитетов и Биржевых обществ.

Ключевые слова: біржа, Устав, Одесская біржа, Киевская біржа, источник, Биржевой комитет, Биржевая общество/

Altukhov O. Statutory documents of the leading exchange institutions of Ukraine in the second half of the XIX ct. and their importance in the process of studying the economic development of the Naddnipyrianshina.

The article treats of some aspects of development of stock exchange matters in Ukraine in the second half of the XIX century. The emphasis is

made on the analysis of the activities of the two key stock exchange organizations of this period, namely, Odessa and Kiev exchanges, where trading operations were carried out related to the key branches of the Ukrainian economy of that era, that is – sugar and grain. The main sources have been the Statutes of Odessa and Kiev stock exchanges, approved in the 60's of the XIX century. These materials allow the author to highlight the issues concerning the organization of the activities of exchange institutions, to consider their structural organization and rules for conducting commercial activities, to show the functions and authorities of the governing bodies, in particular, the stock exchange Committees and exchange organizations. A significant part of the articles of the Statutes highlights the functions, rights and duties of the stock exchange Committees, that is, the governing bodies of financial organizations. According to these documents, this body should act as an intermediary in case of disputes in commercial matters, supervise the exchange house, and ensure proper and legitimate trade at the stock exchange.

In addition, the stock exchange Committees entered into relations with representatives of the authorities, including the governor generals of New Russia and Bessarabia, as well as of Kiev. The Statutes regulated the procedure for the provision of various documents to state institutions, in particular, the reports to the foreign trade department, the military governor, the State Commercial Court, which were signed by two committee members.

Key words: stock exchange, Statute, Odessa stock exchange, Kiev stock exchange, source, exchange Committee, stock company.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2019 р.

Прийнято до друку 25.05.2019 р.

Рецензент – д.і.н., проф. Набока О. В.